

БАЛАДНИЙ ЖАНР У ТВОРЧОСТІ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО І АНДРІЯ МАЛИШКА

У статті досліджується баладний жанр у творчості Степана Руданського та Андрія Малишка. З'ясовується вплив фольклору на балади письменників на рівні змісту та форми.

Ключові слова: балада, герой, жанр, сюжет, творчість.

Степан Руданський і Андрій Малишко – письменники, які жили в різні епохи, але залишили для нащадків свою неповторну ліричну й ліро-епіко-драматичну творчість. Баладний жанр є одним з найуспішніше культивованих жанрів усієї їхньої творчої спадщини.

Уже в ранню творчу пору С. Руданський здійснив літературні спроби в жанрі балади (називав їх «небилицями», акцентуючи умовні, фантастичні риси жанру). Усю його баладну творчість можна умовно поділити на два періоди: «кам'янець-подільський» та «петербурзький», і в кожному сюжетотворчим ферментом балад став український фольклор. «Народнопоетична основа балад Руданського ... у дослідників не викликає ніяких сумнівів, хоч сюжетні джерела їх, очевидно, були різні» [4, 45—46] – слушно зауважив П. Колесник.

Творча зацікавленість можливостями опрацювання жанру балади проявилась у А. Малишка, як і у С. Руданського, у ранню пору його поетичної практики. Яскравим свідченням цього є балада «Опанас Біда» та цикл «Іспанських балад», які постали в кінці 30-х років. До того ж балади обох письменників виростають переважно з громадських, соціально-політичних колізій суспільства.

Свою першу баладу «Два трупи» (1851) Степан Руданський написав на основі фольклорних оповідок про дійсність національно-народного життя.

Головний герой твору – сирота, батько якого потрапив у татарський полон, а мати померла. Чужі люди познушалися з сироти, а рідня відцуралася:

Позабуду, як татари	Як рідня мене цуралась,
Батька полонили;	Як я ріс в недолі,
Позабуду, як проводив	Як чужії надо мною
Неньку до могили,	Знущались доволі [8, 127].

Руданський-аналітик тяжких його обставин сконструював сюжет балади таким чином, що хлопець став розбійником через соціальну несправедливість. Він убив випадкового подорожнього, а потім впізнав у ньому рідного батька. Страшне горе звалилося на нього, і тому він не хоче більше жити, просить у Бога смерті. Несподівано починається гроза і блискавка спопеляє сина-розбійника, – таким ультраромантичним і мелодраматичним є фінал твору на тему гріха та Божого покарання.

Абсолютною протилежністю до головного героя балади «Два трупи» С. Руданського виступає герой балади «Опанас Біда», який був «вихоплений» А. Малишком просто з поля бою. Опанас – один із представників воюючого народу, волю якого він виконує у драматичних обставинах. Він розкривається як патріот і воїн революції, коли безногим Опанас Біда на своїй кулеметній тачанці сіє страх та паніку серед ворогів. Він зневажив саму смерть, захищаючи Вітчизну.

У перипетії балади після захоплення бійця у полон вороги йому погрожують розправою у давній спосіб: «Вчепимо ногами до крайньої сосни [6, 49]». «Баладник» Малишко створив напружену і несподівану ситуацію: наблизившись, вороги побачили, що «чоловік без ніг» [6, 49] (кульмінація твору). Автор у подальшому чотиривірші зберігає попередню висоту напруження:

Горе невелике в серці в нього є –
Троє літ з тачанки друг мій не встає.
І стоїть та шляхта розгублена й бліда,
В очі їй сміється Опанас Біда! [6, 49].

Твір своєю розв'язкою відкритий у життя. А. Малишко ретардував ритм і темп оповіді, тим самим фіксує момент, в який народжується новий герой. Поетика балади – підтвердження впливу народних традицій на створення власної художньої системи. «Народність, – говорив А. Малишко, – це першооснова будь-якого мистецтва, в тому числі й літератури, без неї література вироджується в декаданс, формалізм і різні форми трюкацтва, а виростаючи на народній основі, вона стає дійовим засобом формування громадської думки, естетичних смаків, засобом суспільного виховання» [5, 36].

Балади «кам'янець-подільського» та «петербурзького» періодів творчості С. Руданського і воєнний цикл балад А. Малишка створені в різних часових просторах і реаліях, в їх основу лягли різні життєві факти, але їх об'єднує «відфольклорна» основа, культивування народнопоетичних мотивів, образів.

У баладах «Вечорниці» (1852) та «Упир» (1853) С. Руданського сюжетотворчим є мотив зустрічі дівчини з померлим коханим та її загибель. Обидві балади написані Степаном Руданським на основі традиційного літературного етнографізму та «нижчої міфології» народнопоетичної творчості. Звідси походять картини народних вечорниць із закоханістю молодих людей, сільських звичаїв та побуту, повір'я; портрети Оляни («Упир») та Ганнусеньки («Вечорниці») виписані за зразками і принципами народнопоетичного зображення дівчат і молодичь.

У сюжетиці балади «Хрест на горі» (1854) сконтаміновано дві легенди: про запалі в землю церкви та продаж душі нечистому. У творі на тему кохання бідного парубка та багаті дівчини виразно «відфольклорною» є романтична колізія, коли для отримання згоди батька дівчини на одруження хлопець запродує душу нечистому і отримує багатство. Молоді герої побралися, але щасливими не стали, оскільки над ними тяжіє фатум. Народно-релігійною є тональність розв'язки, у якій молодята каються і будують церкву, яка разом з ними западає в землю (кара за тяжкий гріх).

С. Руданський був добре ознайомлений з народними переказами про запалі в землю міста, церкви. Завдяки багатству українського фольклору він склав власний самобутній твір із акцентованою ідеєю відповідальності людини за свої вчинки.

На основі мотивів знаменитої баладної пісні «Ой не ходи, Грицю» С. Руданський створив баладу «Розмай. (Примушене кохання)» (1854). Сюжет балади значною мірою оригінальний, розроблений письменником самостійно. Тетяна покохала Гордія, але він не відповів їй взаємністю, і тоді дівчина задумала причарувати парубка за допомогою ворожки. Тетяна напоїла милого розмай-зіллям, в результаті чого він захворів і помер, а вона наклала на себе руки (поворот традиційний в українській словесності і мелодраматичній літературі на мотив пісні про отруєного Гриця).

Вплив фольклору виразно помітний у баладі «Люба» (1854). В осерді багатьох народних пісень і дум лежить народна віра в те, що ніякий злочин не минає безслідно. Традиційною лінією сюжету є те, що мати бажає віддати доньку Любу за багатого парубка Данила, а вона кохає бідного Якіма. Коли ж Данило вбив Якіма, і Люба довідалась про вбивство, то розповіла про все громаді. Щоб виявити злочинця, громада постановила кожному поцілувати кості вбитого (тут присутня фольклорна віра у те, що труп убитого у певний спосіб може вказати на злочинця). Коли надійшла черга Данила –

Аж із черепа сухого

Гадина з'явилась.

І Данилу кругом шиї

Раптом обмоталась,

Укусила і меж кості

Знову заховалась [4, 143].

Моделлю тут є, певно, літописний переказ про смерть князя Олега. Як відомо, в українській літературі функціонує ряд творів, у яких йдеться про трагізм кохання, зумовлений майновою та соціальною нерівністю (зокрема, це балада «Тополя» Т. Шевченка, оповідання «Перекотиполе» Г. Квітки-

Основ'яненка, балада «Покотиполе» А. Метлинського, романс «Ні, мамо, не можна нелюба любити...» Є. Гребінки та ін.). С. Руданський надав баладі «Люба» колориту літописної легенди і виявив творчу самостійність в опрацюванні мотиву.

Цикл воєнних балад А. Малишка відкрився гостродраматичною «Дитячою баладою». Автор з симпатією і любов'ю виписує образи трьох дітей – двох хлопчиків і маленької блакитноокої дівчинки. Голодні діти повертаються з німецької неволі додому. Балада закінчується трагічно: сільський староста видає дітей фашистам. У «Солдатській баладі», де персонажі, як і у С. Руданського, прості люди, трьома головними героями є солдати, які повертаються додому. Один з воїнів зустрічається з батьком і матір'ю, другий – із братом, а третього не зустрічає ніхто: ні дружина, ні діти. Драматизм ситуації сконденсовано в коротких запитальних реченнях та у психологізованій пейзажній замальовці: знову чути тупіт солдатських чобіт, – воїни поспішають добити ненависного ворога.

Героїчне і трагічне в баладах Малишка – це поєднані тяжкі випробування, пережиті дорослими і дітьми, страждання, смерті – служать утвердженню внутрішньої краси людей, які є справжніми патріотами, підсиленню зневаги до зрадників, які дбають лише про себе.

Героїчний подвиг, інтерпретаційно підвищений до рівня символу, опоетизовано у «Баладі про серце». Сюжет твору вибудовується за допомогою казкової умовності, яка включає в себе засоби оживлення, властиві народній творчості. Петро Субота мужньо поводить себе у полоні. Озвірілі фашисти серце «вирвали йому» [6, 184]. З потоптаного фашистами серця

...кущ калини

Виріс у лужку [6, 184] .

Автор вдається до власного переосмислення чарівних метаморфоз народної поезії, творить умовну ситуацію за принципами фольклорної типізації. У

народній казці людським голосом говорить калинова сопілка, а у А. Малишка – серце.

Яскраво виражене ліричне начало ріднить балади А. Малишка і С. Руданського. Схильність до глибокої ліризації сюжетної оповіді визначає їхню індивідуальність, бо за зовні об'єктивованим описом читач завжди вловлює пульсацію авторських настроїв і почуттів. Осмислюючи традиційний фольклорний сюжет, С. Руданський та А. Малишко оригінально розв'язали проблему співвідношення реального і вигаданого, фантастичного. Останнє у баладах поетів виконує функцію поетичного прийому. Така сама роль відведена пейзажним малюнкам: природа у баладах – активно діюче начало.

Функцію настрою, заспіву-прелюду виконує пейзаж у «Баладі про Оксану» А. Малишка. Поет творить, на перший погляд, мирний зимовий пейзаж: сиплеться сніг, тріщить мороз, подзвонюють дерева, синє небо відбивається у кожній сніжинці. Несподіваний вираз «багровіє світ» насторожує. Багрянний колір – символ зла, насильства, війни. Різка зміна кольору передбачає зміни в настрої героя. Він трепетно чекає зустрічі з Оксаною, а серце передчуває: коханих синіх очей уже немає.

У напружених ситуаціях А. Малишко вдало поєднує реальне і баладне, легендне. П'яту битву ведуть герої «Балади про танкіста». Командир керує боєм, викликаючи вогонь на себе. Над убитим солдатом у полі «жайворонок плаче» [6, 189]. Природа сумує за загиблим (подібну ситуацію часто зустрічаємо у фольклорі). Близькість до народнопісенної ритмічної організації підсилюється повтором слів, внутрішніми римами, специфічними пісенними сталими зворотами.

Аналогічна ситуація зображена у «Баладі про комвзводу» та «Баладі про Зозулю». Герої обох балад гинуть у боях, але навіки залишаться у пам'яті бойових друзів символом мужності, готовності на самопожертву заради свободи Батьківщини. Поет звертає увагу на типовість ситуації, в якій гине людина, але її подвиг має жити вічно.

В основі «Балади про колосок» лежить українська традиція – від'їжджаючи на чужину, брати з собою жменю рідної землі як спогад про Батьківщину. Покидаючи батьківський дім, воїн зберігає «сухеньку грудочку землі» [6, 191]. Він переховував свою безцінну ношу і трапилося диво – з землі проросло зерно. Колосок росте на радість воїнам і нагадує їм батьківський дім. Перемога життя над смертю – філософський центр поезії. Оптимістичний кінець балади наближає її до народної творчості, де у сутичці з ворогом перемагає ідея життя. С. Барабаш слушно зауважила: «А. Малишко з метою наближення поетичного матеріалу до читача послуговується багатючими фольклорними скарбами. Поет створює високоідейний твір, пронизаний ненавистю до ворогів, патріотизмом, гордістю за свою Батьківщину. Ці високі ідеї олюднені, гуманізовані завдяки залученню традиційних зображально-виражальних засобів фольклорної естетики» [2, 81].

Проблема безсмертя порушена у «Баладі про Остапа з Веселого Броду», де йдеться про сільського хлопчину, який не побажав підкорятися німцям. Кати викололи йому очі і відпустили. Образ Остапа стає символом ненависті до ворогів. Покалічений юнак перетворюється на казкового богатиря, який наводить жах на катів. Його не бере ні шабля, ні куля, він безсмертний. Вірогідною є думка В. Адріанової-Перетц про те, що такого типу узагальнені образи народного епосу і власне літературні умовно гіперболізовані образи виражають «активне ставлення до життя, віру в силу, здібності і моральні цінності людини. Такий вид гіперболізації справді в літературі співзвучний істинно народній творчості» [1, 11].

Фольклорний образ криниці єднає балади «Заклята дочка» С. Руданського та «Криниця» А. Малишка. У фольклорному контексті образ криниці часто асоціюється з картинами світлої тональності: біля неї відбувається щаслива зустріч закоханих, лагідна або грайлива розмова молодих. У баладі ж С. Руданського мати закликає дочку, тому що вона затрималась біля криниці: дівчина ж перетворюється на «явір зелененький».

У баладі А. Малишка поетичний образ криниці також наповнився трагічними інтонаціями: змучені, спрагли, голодні воїни поспішають до прохолодної криниці. Проте замість води воїни побачили сліди звірства німецьких катів. У криниці лежать трупи бійців і партизанів. Серця воїнів у фіналі твору наповнились гнівом, і вони з потроєною злістю йдуть бити фашистів.

Балади «кам'янець-подільського» періоду Степан Руданський творив на основі фольклорних та етнографічних джерел. Він транспонував сюжети з народнопісенних творів, легенд, переказів, у яких було відтворено побут народу, його сподівання, світогляд, менталітет і вірування. У баладах цього періоду з'являються соціальні мотиви, зображується нерівність людей, викривається людська неправда.

Балади «петербурзького» періоду творчості відзначаються більшою різноманітністю сюжетів. У них йдеться про трагічні події, про розлуку, самотність, утілено конфлікти, які постають через егоїзм та заздрощі. Так, на основі поширеного у народі повір'я про силу заклинання письменник створив балади «Заклята дочка» (1859), «Тополя» (1859) та «Верба» (1859). Митець підкреслив: причиною заклять були негативні риси характеру людей – гнів, заздрощі, ревності. У фольклорі злою силою здебільшого виступає мачуха, а у творах С. Руданського міра драматизму вища, оскільки спонукає своїх рідних до трагічного кінця – мати.

Відповідно до народних вірувань, відображених у фольклорі, найстрашнішим є прокляття матір'ю своїх дітей. У баладі «Заклята дочка» мати закликає дочку, бо вона затрималась біля криниці, а дівчина перетворилася на «явір зелененький». У баладі «Тополя» через ревності до сина мати проклинає невістку з немовлям, і вони перетворюються на тополлю. Жорстокість «демонічної» свекрухи виявляється у вимозі, щоб син зрубав тополлю. Коли ж надрубана тополя розкриває йому прокляття – син покидає матір.

Такі ж романтичні метаморфози формують образність балади «Тополя», заснованій на народній легенді про перетворення людини в

тополю. Т. Шевченко на цій основі створив свою «Тополю», відобразивши в ній народні погляди на кохання, вірність. С. Руданський був ознайомлений з Шевченковою баладою. Він вніс у свій твір ліричні варіації, споріднені з ліричними рядками балади Т. Шевченка.

Наприклад, у баладі Т. Шевченка і С. Руданського:

Одна, одна, як сирота	Їдна, їдна, як сирітка,
На чужині, гине!	Край чистого поля.
Хто ж викохав тонку, гнучку	Де ж ти взялась, сиротино,
В степу погибати? [10, 49]	Тополенько мила? [8, 145].

Безперечним є тут народнопісенний характер ліро-драматизму двох «Тополь». «Баладна творчість С. Руданського привертає увагу тим, що в ній, може, як ні в кого з українських тогочасних письменників, поєднуються традиції старої романтичної балади (Л. Боровиковський, А. Метлинський та ін.) і нової (Т. Шевченко), перейняті духом соціальної боротьби, що засвідчує пошуки Руданським шляхів до реалістичного зображення життя» [3, 60] – слушно ствердив В. Герасименко.

У баладі «Верба» люблячий брат виступає чаклуном. Його сестра закохалася, і він задля того, щоб вберегти її, закликає в таких формулах:

Бодай же ти, кладко,	Бодай ти, нелюбий,
Напилась водиці,	З кладки повалився
Коли буде мій нелюбий	І топився – не втопився,
Іти до сестриці.	Дубом одубився!.. [8, 148].

Сила закляття не могла не спрацювати в такому романтичному творі. Тож дівчина, потопаючи у ріці, благала: «Прошу тебе, брате, / Верби не рубати, / Трави в полі не косити, / Терну не зривати: / Верба над водою – / То тіло дівоче, / Трава – коси мої русі, / А терен – то очі» [8, 149].

У баладі «Безнадія» опрацьовано народний демонологічний мотив померлого коханого, який забирає дівчину до себе у могилу. У фольклорі багатьох народів поширений цей міжнародний мотив, означений в оксфордському покажчику балад Гендерсона «мрець як жених». Тож

С. Руданський по-своєму продовжив літературну традицію, започатковану німцем Бюргером («Ленора»), росіянином Жуковським («Людмила», «Светлана», «Ленора»), українцем Боровиковським («Маруся»), поляком Міцкевичем («Втеча») та ін.

Своєрідним пригодницьким оповіданням є балада «Купці» (1859), у якій розповідається про двох братів – багатого і бідного – та їх сестру. Бідні дурний брат та розумна сестра позичають у багатого жадібного брата гроші з умовою, що віддадуть йому вдвічі більше. Отримавши гроші, Івась із сестрою вирушають у далекі краї, а багатий брат вдома хвилюється за своє добро, доки корабель з братом і сестрою повертається. Відповідно до попередньої традиції лютий багач спостерігає за тим, як вони на кораблі міряють мірками гроші, а йому борг не несуть. Невідома сила карає всіх за жадібність: багатий брат в'ється терном навколо моря, Івась стає леликом, а сестра обертається пірникозою. Так морально-етичний сюжет під пером автора перетворюється у зоогонічний.

У баладі втілено народне моральне уявлення, про те, що заздрощі, бажання збагатитися заважають нормальному життю людини. Дивовижні перетворення у творі цілком умотивовані, читач поділяє авторську і народну оцінну позицію.

Баладна творчість Степана Руданського органічно «своя» у типологічному ряду романтичних балад 30–40-х років. Про це говорить фольклоризм утілення любовних конфліктів, тема «гріх і покара» тощо. Поетика та образна система балад С. Руданського також «відфольклорні». Властивий баладам С. Руданського коломийковий розмір, деколи поєднаний із силабо-тонічною тенденцією до складочислення, народнопісенні зачини, паралелізми, порівняння та інші образотворчі засоби.

Стосовно поетики творів С. Руданського Ю. Цеков зауважив: балади митця «виразно фольклорного походження, всі вони написані коломийковим розміром, в них густо насіяно народнопісенних зачинів, порівнянь, паралелізмів, варіюються фольклорні образи чорного ворона, темної ночі,

могили, мерців тощо» [9, 60]. Поет використовує і народні замовляння та закляття з метою посилення вислову персонажів: «Бодай же ти, кладко, / Гнилям перегнила, / Що ти мене, молодого, / Сестриці згубила!» [8, 148].

С. Руданський залюбки вводить у баладну творчість елементи народного календаря, пов'язаного з релігійними святами та сільськогосподарськими роботами: «Жнива були та проминули. / Осінь наступає. / Вітер віє-повіває, / Листя обриває. / Сумні дні короткі стали, / Розляглись тумани»; «Стали й дощики спадати, / Руна прикропляти, / Ба й зачали від покрови / Сніжки пролітати. / От настало і Андрея, / Дівоньки гадають» [8, 141—142]. На аргументовану думку І. Пільгука, згадані «Балади петербурзького періоду свідчать про творче зростання С. Руданського. У них виразніше змальовано картини народного життя, сильніше звучать мотиви гуманізму, ніж у ранніх творах» [7, 80].

Баладам Степана Руданського та Андрія Малишка властиве багатство емоційних тональностей, ритміки. Поети розбудували баладний жанр у післяшевченківський період, утривалили його історію, наблизили свої твори до національно-народного життя України різних часів, увели у балади топонімну й онімну конкретику, збагатили образ людини та її зв'язків зі світом. Вони утверджували творчий стиль романтичний і романтично-реалістичний, тому фантастика гармонійно поєднується з картинами реальної дійсності. Їхні балади відзначаються широтою емоційно-інтонаційного діапазону: від високої романтичної патетики до найглибшого драматизму. Гострота і напруженість сюжету, драматична тональність, романтична піднесеність, епічна напруженість, ліро-драматичний спосіб зображення, органічна єдність зі своєю добою та світом народнопоетичних уявлень – ці особливості визначають своєрідність балад Степана Руданського та Андрія Малишка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адрианова-Перетц В. Древнерусская литература и фольклор / В. Адрианова-Перетц — Л. : Наука, 1974. — 172 с.
2. Барабаш С. Чарівні джерела поезії. Естетичні функції фольклоризму у поетиці Андрія Малишко / С. Барабаш. — К. : Вища шк., 1990. — 123 с.
3. Герасименко В. Степан Руданський. Життя і творчість / В. Герасименко — К. : Наук. думка, 1985. — 179 с.
4. Колесник П. Степан Руданський : (Літературний портрет) / П. Колесник — К. : Дніпро, 1971. — 112 с.
5. Малишко А. Виступ на III Всесоюзному з'їзді письменників // Літ. Україна. — 1959. — 29 травня. — С. 5.
6. Малишко А. [Серія «Бібліотека української літератури»] / Андрій Малишко / ред. Б. Олійник — К. : Веселка, 1988. — 738 с.
7. Пільгук І. Степан Руданський. Нарис життя і творчості / І. Пільгук — К. : Худож. л-ра, 1956. — 116 с.
8. Руданський С. Усі твори в одному томі / Степан Руданський ; передм. Г. Латника. — К. : Ірпінь : ВТФ Перун, 2007. — 520 с.
9. Цеков Ю. Степан Руданський. Нарис життя і творчості / Ю. Цеков — К. : Дніпро, 1983. — 176 с.
10. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко ; авт. вступ. ст. О. Гончар. — К. : Дніпро, 1993. — 160 с.

ПОЛИШУЧЕНКО И. А.

БАЛЛАДНЫЙ ЖАНР В ТВОРЧЕСТВЕ СТЕПАНА РУДАНСКОГО И АНДРЕЯ МАЛЫШКО

В статье исследуется балладный жанр в творчестве Степана Руданского и Андрея Малышко. Выясняется влияние фольклора на баллады писателей на уровне содержания и формы.

Ключевые слова: баллада, герой, жанр, сюжет, творчество.

POLYSHUCHENKO I.

**BALLAD GENRE IN THE WORKS OF STEPAN RUDANSKIY AND
ANDRIY MALYSHKO**

The article examines the ballad genre in the works of Stepan Rudanskiy and Andriy Malyshko and explains the influence of folklore on the writers' ballads at the level of content and form.

Key words: ballad, hero, genre, plot, creative work.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2013 р.